

VAREN VARIA

Tijdschrift voor leden Winter 2015/2016 Jaargang 28 Nummer 3

VARENVARIA

VarenVaria is het tijdschrift van de Nederlandse Varenvereniging. Het verschijnt driemaal per jaar in een oplage van 200 exemplaren en wordt kosteloos toegezonden aan alle leden.

Losse nummers zijn tegen kostprijs verkrijgbaar bij het secretariaat (zolang de voorraad strekt).

Redactie

Maarten Japink (hoofdredacteur), Mary Schilder (eindredacteur) en Yves Delbecq redactie@varenvereniging.nl

Kopij

Een artikel kunt u sturen naar het e-mailadres van de redactie. In principe worden alle bijdragen van leden van de Nederlandse Varenvereniging geaccepteerd. De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten.

Informatie over het aanleveren van kopij vindt u op de website van de Varenvereniging. Op de VarenVaria-pagina staat het 'Informatieblad VarenVaria-auteurs'.

Advertenties

Voor plaatsing van advertenties kunt u contact opnemen met de voorzitter Bart Hendriks: voorzitter@varenvereniging.nl.

Lidmaatschap

De contributie bedraagt €20 per jaar. U kunt dit bedrag overmaken op bankrekening: 21 02 86, t.n.v. Nederlandse Varenvereniging. Vermeld bij betalingen vanuit een ander EU-land: IBAN: NL34 ING B 00 00 21 02 86

Secretariaat

Annie de Pina, Opslag 7, 5066 PM Moergestel secretaris@varenvereniging.nl

Internet

www.varenvereniging.nl
Webmaster: Bert Vonk
Blogger: Fons Slot

Copyright

De auteursrechten van de artikelen berusten bij de auteurs. Copyright in de breedste zin berust bij VarenVaria. Overname van artikelen is mogelijk, mits met duidelijke bronvermelding en melding aan de redactie. Tijdschriftredactie en bestuur van de Nederlandse Varenvereniging zijn niet verantwoordelijk en/of aansprakelijk voor de inhoud van de artikelen, noch voor de gevolgen van toepassing van informatie daaruit.

In dit nummer

Verenigingsnieuws

Verenigingsnieuws 3

Artikelen

Het geslacht Lecanopteris
Lecanopteris carnosa.....4
Het Schaafstro en de waarheid
Deel 2: continentale handelsstromen 8

Varia

Kwekerijbezoeken
Westdijk en Loos12
Eikvarens als epifyt..... 13
De tuin van...
Remko Beuving.....14

Phyllitis cornutum - fotografie: Remko Beuwing

Omslag

VOORKANT: *Dryopteris pseudodisjuncta* tijdens excursie in het Purmerbos - fotografie: Remko Beuwing

ACHTERKANT: *Blik in de kas van Westdijk* - fotografie: Remko Beuwing

Verenigingsnieuws

Activiteiten

Het activiteitenprogramma voor 2016 is nagenoeg vastgesteld. Eind februari is er weer een bestuursvergadering, waarin de laatste openstaande zaken worden besproken. Voor het onderdeel Open Tuin hebben we uw hulp nodig, maar daarover zometeen meer.

U vindt het programma op de website en op de achterzijde van deze VarenVaria. Via de nieuwsbrief ontvangt u altijd de laatste updates op het programma. Voor vragen over het programma kunt u altijd contact opnemen met Annie de Pina (secretaris@varenvereniging.nl) of met Remko Beuving (Griphuz@yahoo.com).

Nieuwsbrief

De nieuwsbrief wordt per mail naar de leden verstuurd. Hiermee houden we u frequent op de hoogte van de laatste nieuwtjes. Een aantal leden heeft geen e-mail, of heeft het e-mailadres nog niet doorgegeven. Ontvangt u geen nieuwsbrief, maar wilt u deze wel ontvangen, geef dan alsnog uw e-mailadres aan ons door. Heeft u geen e-mail en ontvangt u de nieuwsbrief liever op papier, laat het ons weten. Stuur een briefje naar Annie en vraag om een geprinte nieuwsbrief: *Annie de Pina, Opslag 7, 5066 PM Moergestel.*

Rectificatie

In de vorige VarenVaria zijn de namen van de varens op de omslagfoto's verwisseld. Hierbij de correcte namen:

Voorkant: Dryopteris dickinsii

Achterkant: Dryopteris goldiana

Open Tuinen

Op zondag 12 juni willen we in verenigingsverband een Open Tuinendag organiseren. Het idee is dat een 4-tal leden, verspreid door Nederland en België, zijn of haar tuin die dag openstelt. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat alleen leden van de Nederlandse Varenvereniging een kijkje komen nemen. We willen u de touringcar vol Groei en Bloei-leden besparen. Het is op voorhand niet te voorspellen hoeveel tuinbezoek u kunt verwachten. Wij hopen hiermee de leden lokaal op een laagdrempelige manier met elkaar in contact te brengen. Voorzover u uw naaste varenbuur nog niet kent natuurlijk. Vaak horen we dat mensen hun tuin niet mooi of groot genoeg vinden. We willen er hierbij op aandringen dat juist de kleine tuinen soms juweeltjes zijn en je niet perse verstand hoeft te hebben van varens. Het is juist zo leuk om de diversiteit binnen de vereniging te zien. Bij voldoende animo zal het bestuur een keuze maken uit het aanbod. De keuze zal daarbij voornamelijk zijn ingegeven door spreiding in den lande. Het bestuur zal vervolgens kenbaar maken waar op 12 juni genoten kan worden van alle tuin- en varenpracht. Wie wil zijn of haar tuin openstellen? U kunt dit doorgeven aan Annie de Pina.

Kopij

VarenVaria is een blad voor en door de leden. We zijn voor de inhoud afhankelijk van de artikelen en foto's die we met elkaar aanleveren. Voor het komende jaar ligt er weinig kopij op de plank, dus we vragen u om eventuele schroom te laten varen en uw ervaringen of kennis met ons allen te delen. Alleen samen kunnen we een gevarieerd en voor alle leden interessant blad maken!

**De Hessenhof
Biologische
Kwekerij**

Waar planten nog de tijd hebben om te groeien.

Kwekerij 'De Hessenhof'
Miranda en Hans Kramer
Hessenweg 41
6718 TC Ede
Telefoon 0318-617334
www.hessenhof.nl

Braam Youngplants is al 50 jaar
vermeerderaar van tropische varens én tuinvarens.
Kijk op www.ferns.com

BRAAM
YOUNG PLANTS

Braam Youngplants Holland
Kalslagerweg 10, 1424 PM De Kwakel
T. 0297 363386, F. 0297 342535
E. wim@braam.nl

Het geslacht *Lecanopteris*

Lecanopteris carnosa

Tekst, foto's en tekeningen: Luuk Jaarsma (l.jaarsma@telfortglasvezel.nl) en foto's in situ Andreas Wistuba.

Habitat

Lecanopteris carnosa komt voornamelijk voor op het noordoostelijk deel van Sulawesi (Indonesië). Als je de bergen intrekt, zie je op een hoogte van 900 meter al de eerste *L. carnosa* op de boomstammen verschijnen, dit gaat zo door tot ongeveer 1.500 meter. De plant is zeker niet zeldzaam en komt daar in groten getale voor. Rond de 1.100 meter zie je ook *L. celebica* verschijnen, je krijgt dan een groot overlappingsgebied. Deze twee variëties hebben veel gemeen, maar *L. carnosa* groeit meestal laag in een soort fruitboom en *L. celebica* zit meer boven in de toppen van hoge bomen. Soms zitten er verschillende soorten in één boom, ik vond zelfs een grote *L. carnosa* waarop een kleine *L. sarcopus* (synoniem *L. lomarioides*) groeide.

Rizoom

Het rizoom van *L. carnosa* lijkt erg veel op het rizoom van *L. celebica* (smalle type) ware het niet dat het rizoom van *L. carnosa* een wat meer donker grijs-rode vleesachtige glans heeft op de uiteinden, zie foto 1. Het woord 'carnosa' is dan ook afgeleid van het Latijnse woord 'carnos' wat vlees betekent. Het rizoom heeft ook een soort stekels met daarop dwarsliggende haren of vliesjes. Deze harige stekels en de wat rodere kleur zijn een goed kenmerk om *L. carnosa* makkelijk van *L. celebica* te onderscheiden. *L. celebica* vormt wel een begin van een stekel maar het blijft bij een klein puntje. *L. carnosa* en *L. celebica* zijn genetisch sterk verwant aan elkaar.

Anders dan bij *L. balgooyi* waarbij twee holtes in leng-

Foto 1 *Lecanopteris carnosa* in situ op Sulawesi.

terichting slingerend boven elkaar lopen zonder elkaar te raken, heeft *L. carnosa* een grote in de lengterichting lopende holte met aan de bovenkant doodlopende uitlopers die vanuit het midden een halve slag om de bladstengel maken, zie de doorsnede op de tekening op bladzijde 7. Dit zijn voor de mieren ideale ruimtes om de eieren in te plaatsen of voedsel op te slaan.

Blad

Het blad van *L. carnosa* is donkergroen en erg leerachtig en sterk en vrijwel identiek aan het blad van *L. celebica*. De bladeren kunnen ruim een meter groot worden en als ze sporen vormen zie je deze aan de rand van het blad als een soort cupje (foto 2), dit in tegenstelling tot de in het vorige artikel besproken *L. balgooyi* welke de sporen in het midden aan de onderkant van het blad heeft. Ook *L. spinosa* en de vier geschubde soorten die later in de serie aan bod zullen komen hebben alle de sporen aan de onderkant van het blad.

L. carnosa is makkelijk te kweken (foto 3) maar helaas heb ik momenteel van *L. carnosa* nog geen goeie sporen, ik verwacht deze binnen een half jaar wel weer te hebben. Dan zal ik ze kweken. Het duurt ongeveer twee en een half jaar voordat er jonge plantjes beschikbaar zijn.

Cultivar of hybride

Er bestaat waarschijnlijk een dwergvorm van *L. carnosa* waarvan de bladeren niet groter worden dan 15 centimeter. Ook het rizoom blijft vrij klein maar heeft dezelfde kenmerken als zijn grotere verwant. Ik heb deze plant al een jaar en ze ziet er nu precies zo uit als een jonge *L. carnosa* die ik bij Wistuba besteld heb. Het zou een hybride kunnen zijn, maar ik zou niet weten met welke andere varen hij dan gekruist is.

Groeiwijze

In zijn natuurlijke omgeving groeit *L. carnosa* gewoon op een kale tak of boomstam met een systematisch steeds naar rechts en links vertakkende wortelstok, waardoor deze plant al snel een soort grote klomp gaat vormen, zie foto 4. De plant groeit ook nog vrij snel en is dus binnen de kortste keren geschikt om bewoond te worden door mieren. De varen groeit als epifyt op plaatsen waar het zonlicht redelijk door de bladeren van de gastheer heen kan breken. Dit zijn tevens drogere en zonniger groeiplekken waar mieren ook goed kunnen leven. *L. carnosa* kan dan ook redelijk veel zonlicht verdragen en heeft geen probleem met drogere omstandigheden. De ideale temperatuur voor de plant is tussen de 12 en 25 °C.

Verzorging

L. carnosa is gemakkelijk te houden en is niet zo gevoelig voor ongedierte. Dit zal ongetwijfeld met de

Foto 2 Sporenhoopjes aan de bladranden

Foto 3 Kweekresultaat bij Luuk thuis

Foto 4 *Lecanopteris carnosa* in situ op Sulawesi.

Foto 5 Holle wortelstok met kauwgum dichtgekit tegen insecten en schimmels.

Foto 6 Dwergvorm van *Lecanopteris carnosa*.

smaak te maken hebben. *L. spinosa*, bijvoorbeeld, is moeilijker te houden en heeft veel last van bijvoorbeeld oorwurmen. Dit klinkt gek maar ik zag dat als er bij *L. spinosa* een nieuw blad wordt gevormd dit wordt opgegeten door een oorworm. Deze bijt dan het onderste deel van de krul kapot, waardoor het blad zich niet verder meer ontwikkelt. Waarschijnlijk is *L. spinosa* voor insecten gewoon smakelijker dan *L. carnosa*. In de natuur zouden de mieren korte metten maken met deze aanvallers, maar thuis mieren in de planten houden is niet te doen. Wel ga ik de komende zomer een paar planten naar buiten brengen en kijken of ik daar mieren in kan lokken en dan kijken wat er gebeurt. Voor de zekerheid plak ik met een uitgekauwd stuk kauwgum een open stuk rizoom dicht (foto 5), zodat er

geen ongedierte in kan kruipen. Als deze opening zich nog boven de potgrond bevindt valt het nog wel mee. Maar als het rizoom over zichzelf heen groeit komt de opening donker en vochtig te liggen, waardoor er wel heel makkelijk ongedierte in kan kruipen, zoals pissebedden, oorwurmen en zwarte snuitkevers.

L. carnosa en *L. balgooyi* houden van hetzelfde grondmengsel. Het is verstandig om deze potgrond regelmatig op te laten drogen. Op deze manier voorkom je schimmelvorming en de varen kan het prima hebben. Laat de grond niet zover uitdrogen dat hij geen water meer opneemt. Als het water bij begieten gelijk over de grond afstroomt kun je het best de plant een keer in het water dompelen, maar laat daarna de grond weer redelijk opdrogen.***

Vrijwel alle *Lecanopteris*-soorten hebben veel licht nodig. Ik merkte dit afgelopen winter toen mijn stekken nog op een kleine en een beetje donkere kamer stonden. Met name *L. crustatea* die wat meer licht en warmte nodig heeft, stopte met groeien maar ging net niet dood. *L. carnosa* komt het meeste voor op noord Sulawesi, dit gebied ligt vrijwel op de evenaar. De dag en de nacht zijn hier ongeveer even lang. Maar in ons kikkerlandje is het in de winter dus eigenlijk veel te kort licht.

Om het houden van *Lecanopteris*-soorten en mijn hobby tekenen te combineren had ik besloten om van mijn zolder zowel een atelier te maken als ook de plek voor de *Lecanopteris*-varens. Inmiddels is mijn zolder verbouwd en heb ik vier grote Velux dakramen in het plafond met aan de tuinzijde (op het noord-westen) over de gehele breedte ramen. Het (zon)licht valt prachtig mooi naar binnen. Mede door het vele licht en mijn potgrondmengsel groeien (exploderen) de *Lecanopteris*-varens enorm. Met andere woorden, ik heb een luxe probleem. Mijn ideale potgrond bestaat uit 1/6 deel spagnum, 3/6 deel anthurium- en varengrond en 2/6 deel orchideeëngrond waar ik uiteindelijk nog een stukgemaakt osmocote bolletje doorheen meng.

L. carnosa heeft veel licht nodig en kan zonder problemen zonlicht aan. Ik ga muren wegbreken op de zolder om wat meer ruimte te creëren. Een aantal van de inmiddels gedeelde stekken heb ik al weggegeven. Ook had ik beneden een vrij donkere woonkamer, maar doordat ik nu een aanbouw aan de tuinzijde heb laten zetten met vier grote Velux dakramen en een grote glazen schuifpui heb ik nu ook beneden voldoende licht om een *Lecanopteris*-varen neer te zetten. Ik heb daar inmiddels een mooie *L. celebica* neergezet in een rieten mand met een stam in de pot. De bedoeling is dat het rizoom langzaam om de stam heen groeit. De potgrond in de mand zorgt voor de voeding en als het rizoom helemaal om de stam heen groeit, lijkt het op de natuurlijke groeiwijze. Al met al is dit ook nog eens heel decoratief. *L. celebica* lijkt als twee druppels water op *L. carnosa* en krijgt ook mooie donkergroene bladeren van ruim een meter.***

Fotostrip pagina 4
3x *Lecanopteris carnosa*

Tekening pagina 7

De *Lecanopteris* tekeningen zijn geprint op A2-formaat te bestellen via de website van de Nederlandse Varenvereniging.

Lecanopteris carnosa (Reinw.) Blume L. Jaarsma

Het Schaafstro en de waarheid

Deel 2: continentale handelstromen

In de vorige VarenVaria lazen we over de ideeën die in de eerste helft van de negentiende eeuw in Engeland heersten over de Schaafstro-cultuur in Holland. Deze ideeën berustten op een groot misverstand. Maar hoe zat het nu wel met die handel? Als de Dutch Rush niet uit Nederland kwam, waar kwam deze dan wel vandaan? Dit is het tweede deel van de verkorte versie van een artikel in The Fern Gazette [1], met nog enkele recent opgedoken feiten.

In the previous VarenVaria we have read many of the ideas that prevailed in the first half of the nineteenth century in England on Rough Horsetail culture in Holland. These ideas were based on a big misunderstanding. But what about this trade? If the Dutch Rush did not come from the Netherlands, where did it come from? This is the second part of the abridged version of an article in The Fern Gazette [1], and includes some recently surfaced facts.

Im vorigen VarenVaria lasen wir über die Hintergründe der Ansichten, die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in England über die Kultur des Winterschachtelhalms in den Niederlanden herrschten. Sie basierten auf einem großen Mißverständnis. Wie aber war es wirklich mit dem Handel? Dies ist die gekürzte Version eines Artikels aus der Fern Gazette (1) mit einigen vor kurzem aufgetauchten Fakten.

Tekst en foto's: Wim de Winter (Wim.deWinter@wur.nl)

Waar komen jullie toch vandaan? Misschien wel...

Schreven de Engelsen steeds dat ze hun Schaafstro (*Equisetum hyemale*) uit Nederland importeerden, in de continentale literatuur vind je hierover veel minder terug. De eerste vermelding van zulke handel staat in de Flora Batava uit 1846 [2], verschenen kort ná Newman's publicatie in de Phytologist. Kwamen ze echt uit Nederland en zo ja, waar werd het Schaafstro dan geoogst? In allerhande rapporten en statistieken uit de Bataafse Republiek over landbouwproducten en gebruik van de woeste gronden schittert de soort door afwezigheid. Integendeel, Nozeman [3] verbaast zich erover dat we het uit Spanje importeren:

"en wat behoeven wy uit Spanje te haelen een voortbrengsel, het welk in onze zoetwatergrachten en stilstaende frischen slooten zoowel als in onze laegstliggende bosschen en duinwildernissen, geteeld en gekweekt kan worden?"

Van Hall [4] zegt dat het Schaafstro dat meubelmakers gebruiken niet uit ons land komt, maar van elders

wordt geïmporteerd, en Oudemans [5] zegt dat het niet uit ons land komt, maar wel verder geëxporteerd wordt naar Engeland. Hij voegt daar nog aan toe dat het 'geheel onverdiend, met den naam van Hollandsch schaafstroo (Dutch Rushes) bestempeld wordt'. Pikant detail is dat analoog met het Engels het ook in Nederland bekend stond onder een naam die verwijst naar de (vermeende) herkomst: Spaanse bies. Het is niet aannemelijk dat het echt uit Spanje werd geïmporteerd, daar is het daar werkelijk te zeldzaam voor. Daarbij hadden nog tenminste dertig andere soorten een volksnaam met het predikaat 'Spaans', meer om aan te geven dat het iets exotisch was dan als nauwkeurige herkomstbeschrijving.

Toch is er een klein aantal auteurs met een andere mening. Comelin [6] meldt het verzamelen bij (Nederhorst) den Bergh, maar formuleert wat verwarrend

"In stilstaande Slooten en Graften aan de Vecht, omtrent den Bergh en op meer plaatsén, alwaar het wert gesocht voor de Drayers om mede te polysten".

Gaat dit over Schaafstro of over Holpijp (*E. fluviatile*) (het onderscheid was destijds nog niet helemaal uitgekristalliseerd) en werd het verzameld bij den Bergh of 'op meer plaatsen'? Van de Aa [7] weet dat in het Zalkerbos een goede kwaliteit Schaafstro groeit om hout te schuren. Inderdaad zijn ook tegenwoordig de planten in dat bos ongebruikelijk groot en dik. Helaas zegt Van der Aa er verder niets over, zodat we niet weten op welke schaal er verzameld werd. In almanakken worden bedelknappen aangespoord om (onder meer) Schaafstro te verzamelen om in eigen onderhoud te voorzien. Of ze hieraan gehoor gaven is mij niet bekend, maar het is wel tekenend in welk laag aanzien de plant stond. Al met al ligt het niet voor de hand te veronderstellen dat Schaafstro zo massaal voorkwam dat naast het lokale gebruik er ook nog langdurig voor de export geoogst werd.

Het pakken van de biezen

De vraag is: waar kwam het verhandelde Schaafstro dan wel vandaan? Dat er handel was staat onomstotelijk vast. Na de Franse tijd werden overal in Europa tol en invoerheffingen herzien en dat geeft een prachtige inzicht in wat er zoal verhandeld werd. In tal van Duitse landen stonden Schachtelhalme op de lijsten met toltarieven. Rusland, Noorwegen, Frankrijk en Oostenrijk brachten een kleine heffing in rekening bij het passeren van de grens, maar in het Koninkrijk Illyrië was het taxfree. In geheel Noordwest en Midden-Europa was er dus handel in Schaafstro, op welke schaal dan ook. In de bossen langs de Boven-Rijn waren er beroepsplukkers actief die Schaafstro verkochten aan timmerlieden en meubelmakers. Hun waar was niet alleen voor plaatselijk gebruik maar werd ook over langere afstand vervoerd. De Duitsers klaagden dat Franse handelaars karrenvrachten vol hadden weggehaald, zoveel zelfs dat de bestanden uitgeput geraakt waren. De Franse handelsroute liep van Straatsburg tot aan Parijs. Tijdgenoten verbazen zich over de moeite die de handelaars zich getroostten, want dezelfde planten zouden ze ook veel dichterbij kunnen verzamelen. Dit patroon, verzameld in de bergen en vervoerd naar de bevolkingscentra een flink stuk verderop, zag je ook in andere delen van Frankrijk, zoals vanuit de Alpen naar Lyon en vanuit Villeneuve in de Lotvallei naar Bordeaux.

Er is echter een ander mogelijk herkomstgebied, namelijk Noord-Amerika. Hiervoor heb ik geen historisch bewijs kunnen vinden, tenzij het de verklaring zou zijn van de ongewoon grote hoeveelheden 'riet' die uit de jonge Verenigde Staten werden geëxporteerd [8]. Schaafstro komt veel voor in de VS en is daar groter en dikker dan de Europese ondersoort. Dit zou het commentaar van Newman en tijdgenoten verklaren op de grootte en het aantal ribben van het Schaafstro dat op de Londense markt te koop was. Ook Van Hall [4] viel het kwaliteitsverschil op met de Nederlandse planten:

"Dit gewas groeit wel op enkele plaatsen in ons vaderland, in bosschen en op zandige gronden, maar dit wordt,

zoo ver ik heb kunnen nagaan, niet gebruikt en is ook lang zo zwaar niet als dat, hetwelk gewoonlijk in den handel voorkomt en van elders aangevoerd is".

Herman van Hall, een student van Kops, was medeauteur van eerdere delen van de Flora Batava en daarom vrijwel zeker op de hoogte van de opmerking bij *Equisetum hyemale* over de export naar Engeland [2]. Deze toevoeging, zes jaar na het verschijnen van de Flora, doet vermoeden dat hij de zaak heeft geprobeerd te verifiëren met in het achterhoofd Newman's opmerking over de afwijkende grootte. Ook Oudemans [5] gaat voor buitenlandse herkomst: "De reden, waarom men, zoowel in Engeland als bij ons, aan het uitheemsche schaaftro de voorkeur geeft, schijnt gelegen te zijn in de dikkere stengels van het laatste." Helaas laat Oudemans in het midden waar het dan wel vandaan komt. Van der Trappen echter stelt in 1843, drie jaar voor het verschijnen van het betreffende deel van de Flora Batava waarvan hij mede-auteur was, dat het Loudon [9] was en niet Newman waarvan hij het verhaal van export naar Engeland heeft vernomen [10]. Bovendien wijst hij een binnenlandse locatie aan waar de planten kennelijk geoogst werden:

"Zoo als zij in de ijzerwinkels en bij droogisten te verkrijgen is, in bosjes van 150-200 stuks, waarvoor 30-50 centen betaald worden, komen zij voornamelijk uit de Dordtsche Killen. - Schrijnwerkers en draaijers gebruiken dezelve tot polijsting van fijne houtsoorten, en van andere door hen verwerkt wordende materialen, de verwers of de grofschilders tot het gladschuren der eerst opgestreken en gedroogde grondverwen, insgelijks bedienen kabinetwerkers, vergulders, kammen- en knoopenmakers, blikwerkers, tinnegieters en zilversmeden er zich van: allen tot hetzelfde einde en met een doel, waartoe er ook in het huishoudelijke aanwending van gemaakt worden kan, en waarvoor dezelve, volgens LOUDON, uit ons land naar Engeland gezonden zouden worden."

Van der Trappen geeft hier nog een aantal unieke details: De grootte van de bossen en de prijs die ervoor betaald werd. De eerder genoemde £13 (destijds: 150 gulden) aan in Londen ingevoerd Schaafstro kan daardoor begrepen worden als circa 2.000 bossen (op basis van de straatprijs in Nederland). De zeer concrete oogstlocatie (Dordtsche Kil) levert echter wel nieuwe vragen op, aangezien zij midden in het brakwatergetijdengebied ligt. Overal zie je op oude kaarten biezenvelden en dat is niet zo'n geschikt milieu voor deze Paardenstaarten. Er is een enkel binnendijks strookje bos (nu: Wielwijk in Dordrecht) en wat randjes groen langs de binnendijkse killen te zien op een kaart uit 1670, maar veel is het niet. Andere vindplaatsen die hij noemt bevinden zich alle in het rivierareaal van *E. x moorei*; van de Dordtsche Kil durf ik niet zomaar te veronderstellen welke soort het geweest kan zijn.

Conclusies

Rond 1700 raakt in Engeland de naam Dutch Rush voor Schaafstro (*E. hyemale*) zodanig ingeburgerd dat

het in druk verschijnt. Aanvankelijk in boeken die zich richtten op ambachtslieden en amateurs voor wie Schaafstro een van de gereedschappen in de werkplaats was, en bijna een eeuw later ook in de botanische literatuur. Ondanks de *Scirpus/Equisetum*-verwarring waardoor we weinig waarde kunnen hechten aan wat 19e eeuwse schrijvers hierover zeggen zijn er vanaf 1691 schaarse maar consistente aanwijzingen dat de Engelsen inderdaad hun Schaafstro uit Holland importeerden. Alle importen van Dutch Rush die worden beschreven in termen als "grote aantallen" hebben betrekking op mattenbiezen. Dit, in combinatie met de geringe belastingopbrengsten en andere vergelijkingen met de handelsvolumes van de mattenbiezen moet dan ook tot de conclusie leiden dat zelfs al was Holland marktleider op Schaafstrogebied, de handel als geheel maar weinig voorstelde.

Zonder twijfel werden er planten verspreid in Nederland verzameld. Of deze binnenlandse handel enige omvang had, laat staan voor export zorg kon dragen is zeer de vraag. Uit de schaarse observaties omtrent de herkomst van de planten komt een patroon naar voren van verspreide oogstgebieden van waaruit de planten worden vervoerd naar de best toegankelijke bevolkingscentra. Planten die dichterbij verzameld hadden kunnen worden, werden om onduidelijke redenen genegeerd. De grootte en/of kwaliteit kan een rol gespeeld hebben. Net als Oudemans dacht De St.-Amans [11] dat de kwaliteit bepalend was:

"Celle des bords du Lot est belle et plus estimée".

Langdurig verzamelen putte de bestanden uit. In de Boven-Rijnvallei was een overland handelsinfrastructuur ontstaan naar Frankrijk. Met schepen werd het product over de Duitse rivieren vervoerd. De Nederlanders hadden de scheepvaart op de Rijn min of meer gemonopoliseerd. De havens van Dordrecht en Rotterdam lagen aan het eind van deze route en waren ideaal gesitueerd voor verder transport naar België en Londen. Aangezien Schaafstro tamelijk algemeen was in Europa (vooral in Zweden) en Rusland, is het denkbaar dat de Paardenstaarten niet alleen uit de Rijnnoeverstaten kwamen, maar uit heel Midden- en Noord-Europa. Dit zou in overeenstemming zijn met de toltarieven die je overal in deze landen terugvindt.

De Napoleontische oorlogen rond 1800 resulteerden in tal van handelsembargo's, die de aanvoer van veel onmisbare alledaagse producten onmogelijk maakten. Gedurende de Franse bezetting van Nederland (1794-1814) werd de aanvoer van biezen in Engeland moeilijk en de prijzen stegen. Schaafstro moet hetzelfde lot ten deel gevallen zijn. Je kunt speculeren dat om de blokkades te omzeilen nieuwe aanvoerroutes geopend werden vanuit de Verenigde Staten. De VS waren neutraal in de Europese oorlogen en behielden toegang tot de Britse havens, mits ze geen handelswaar uit het Franse rijk vervoerden. Als de vervoerskosten aanvaardbaar waren, dan konden de nog grotendeels onontgonnen bossen van Amerika in een eindeloze aanvoer van Paardenstaarten voorzien. De vraag is echter gerechtvaardigd of de Amerikanen deze mogelijkheid onderkenden: "Schuurbiezen vormen een waardevol artikel en groeien in massa's in de verschillende delen van de VS. Maar hoewel ze in Europa veel gebruikt worden kennen onze eigen handwerkslieden ze nauwelijks" [12]. •••

De Napoleontische oorlogen rond 1800 resulteerden in tal van handelsembargo's, die de aanvoer van veel onmisbare alledaagse producten onmogelijk maakten. Gedurende de Franse bezetting van Nederland (1794-1814) werd de aanvoer van biezen in Engeland moeilijk en de prijzen stegen. Schaafstro moet hetzelfde lot ten deel gevallen zijn. Je kunt speculeren dat om de blokkades te omzeilen nieuwe aanvoerroutes geopend werden vanuit de Verenigde Staten. De VS waren neutraal in de Europese oorlogen en behielden toegang tot de Britse havens, mits ze geen handelswaar uit het Franse rijk vervoerden. Als de vervoerskosten aanvaardbaar waren, dan konden de nog grotendeels onontgonnen bossen van Amerika in een eindeloze aanvoer van Paardenstaarten voorzien. De vraag is echter gerechtvaardigd of de Amerikanen deze mogelijkheid onderkenden: "Schuurbiezen vormen een waardevol artikel en groeien in massa's in de verschillende delen van de VS. Maar hoewel ze in Europa veel gebruikt worden kennen onze eigen handwerkslieden ze nauwelijks" [12]. •••

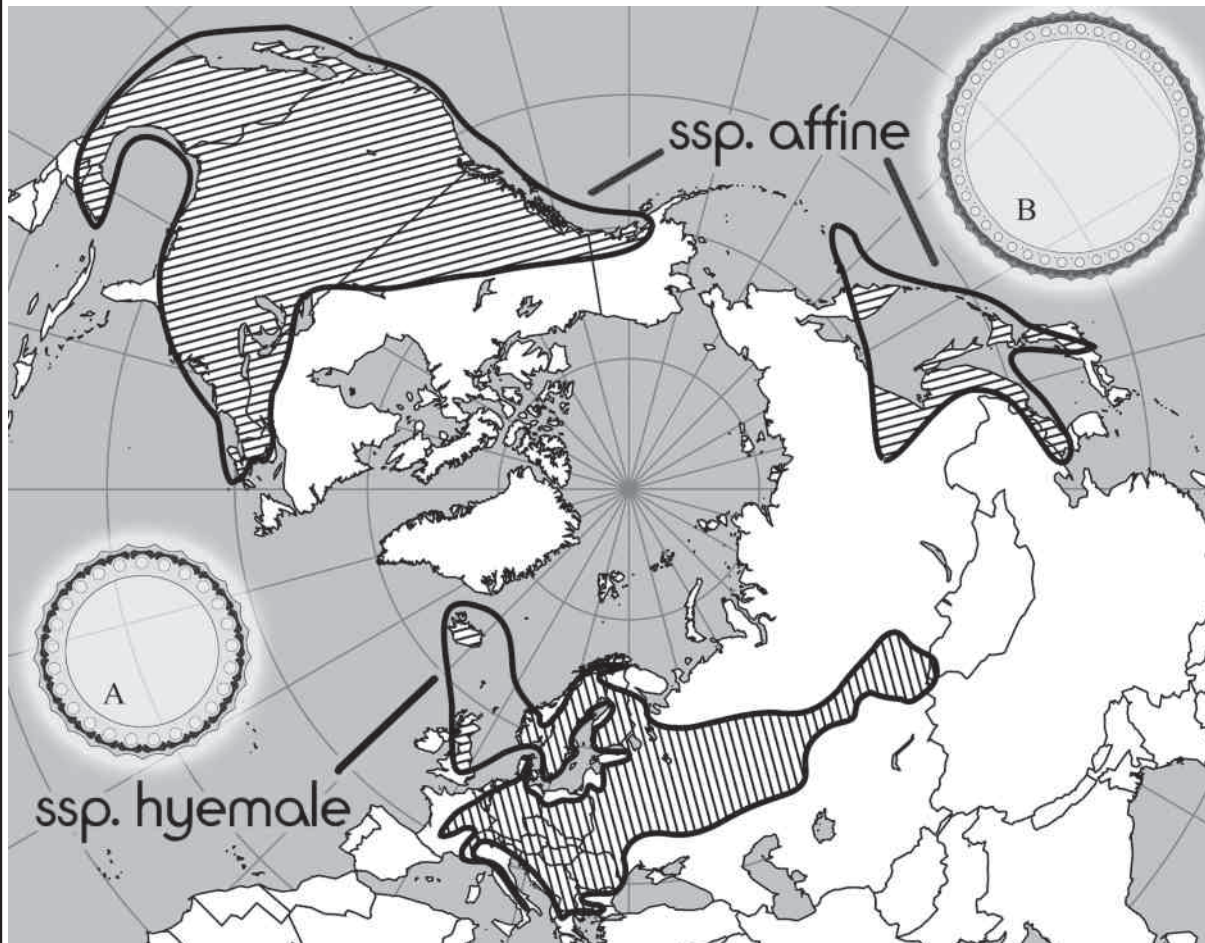
Literatuur

1. W. P. de Winter. 2015. *The Dutch rush: History and Myth of Equisetum-trade*. *Fern Gazette* 20: 23-45.
2. J. Kops and J. E. Van der Trappen. 1846. *Flora Batava of Afbeelding en Beschrijving van Nederlandsche Gewassen*. IX. J.C. Sepp en Zoon, Amsterdam.
3. C. Nozeman. 1783. *Verhandeling over heermoes, unjer of kattestaart (Equisetum)*. *Verhandelingen uitgegeeven door de Maatschappij ter Bevordering van de Landbouw* 2: 1-66.
4. H. C. van Hall. 1854. *Neerlands plantenschat, of landhuishoudkundige flora, behelzende eene beschrijving der onkruiden, vergiftige en nuttige inlandsche planten en der in onzen landbouw gekweekte gewassen*. G.T.N. Suringar, Leeuwarden.
5. C. A. J. A. Oudemans. 1862. *De natuurlijke historie van Nederland : de flora van Nederland*: 3. A.C. Kruseman, Haarlem.
6. J. Comelin. 1683. *Catalogus plantarum indigenarum Hollandiae, cui praemissa Lamb. Bidloo dissertatio de re herbaria*. Henr. & Viduam Theod. Boom, Amsterdam.
7. A. J. van der Aa. 1851. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*. J. Noorduyn, Gorinchem.
8. O. Wolcott. 1795. *Abstract of the Goods, Wares, and Merchandize, exported from the United States, from the 1st October 1793, to the 30th September 1794*. Francis Childs, Philadelphia.
9. J. C. Loudon. 1829. *An encyclopædia of plants*. Longman, Rees, Orme, Brown and Green, London.
10. J. E. van der Trappen. 1843. *Herbarium vivum: of Verzameling van gedroogde voorbeelden van nuttige gewassen, vooral van dezulke, die in Nederland inlandsch zijn of geteeld worden, en wier kennis voor landbouw, handel en fabrieken belangrijk is, met derzelver beschrijving*: 2. Erven Vr. Loosjes, Haarlem.
11. J. F. B. de Saint-Amans. 1821. *Flore Agenaise ou Description Methodique Des Plantes observées dans le département de Lot-et-Garonne et dans quelques parties des départements voisins*. Prosper Noubel, Agen.
12. T. Gill. 1828. *Gill's technological repository*: 2. Thomas Hurst, Edward Chance & Company, London.

Fotostrip pagina 8:

Sporenaar - bron: CC BY-SA 2.5, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=537632>
Schaafstro (*Equisetum hyemale*) - fotografie: Mary Schilder

Verspreiding van de Europese en de Amerikaanse variant van Schaafstro.

Bron: naar Hultén (1962) en Hauke (1963)

De cirkels A en B in de figuur tonen de stengeldoorsnede van respectievelijk *Equisetum hyemale* ssp. *hyemale* en *Equisetum hyemale* ssp. *affinis*. Sinds 1990 is de Amerikaanse variant (*affine*) in Nederland in het vrije veld in 12 atlasblokken gevonden. In alle gevallen gaat het om verwilderingen. Van voor 1990 zijn er in Nederland geen vestigingen bekend. De subspecies wordt ook bij onze zuiderburen verwilderd gevonden. (Bron: Verspreidingsatlas planten. 13 mei 2014, <http://www.verspreidingsatlas.nl/planten>.)

Zwaardvaren (*Polystichum minutum*) - fotografie: Maarten Japink

Kwekerijbezoeken

Tekst en foto's: Remko Beuving (Griphuz@yahoo.com)

Rondleiding in de kas van Westdijk

Westdijk

Op zaterdag 13 juni 2015 bezochten we met de vereniging varenkwekerij Westdijk te Dreischor. Met 24 mensen was dit een van de drukker bezochte uitstapjes van de laatste jaren. Het lijkt er ook op dat het aantal actieve leden wat oploopt, goed nieuws!

Joris Westdijk gaf ons een rondleiding. Zijn grootvader is begonnen in een voormalige tomatenkwekerij in Boskoop. Samen met zijn broer werden destijds vooral klimplanten gekweekt. Later werden door Hans Lemkens 'varenpluggen' geleverd, die ze risicoloos konden verkopen, wat ze niet verkochten nam Hans weer terug. Ideaal!

Vanaf 1996 verkochten ze zo'n 100.000 varens per jaar en dat is inmiddels opgelopen tot een half miljoen per jaar. En dat in zo'n 40 soorten.

De pluggen worden tegenwoordig geleverd door Braam met 2.000 a 3.000 planten per uur automatisch opgepot. Topmaanden zijn maart tot en met mei. Een indrukwekkend gezicht, zeker als je bedenkt dat die kleine tere plantjes met de machine worden verwerkt.

In de grote hallen vol met varens (hoewel er al heel veel weg was, omdat het seizoen ten einde liep) stonden ook nog wat boomvarens in een hoek, *Cyathea cooperi* en *Dicksonia antarctica*. Een stukje liefhebberij nog.

Loos

Vervolgens zijn we naar de kwekerij van André Loos in Wouw gegaan.

André heeft een schaduwplantenkwekerij die eigenlijk een uit de hand gelopen hobby blijkt te zijn. In 1985 is hij begonnen met het kweken van rotsplanten op een plat dak.

Al snel ging dat over naar schaduwplanten en nu is hij collectiehouder van het geslacht *Arisaema* en dat was op de kwekerij dan ook wel te zien, veel *Arisaema*, maar ook verwante planten zoals *Sauromatum*, *Pinellia*, *Arum* en *Trilium*. Verder kweekt hij schaduwplanten als *Tricyrtis*, *Epimedium*, *Dicentra*, *Disporum*, *Polygonatum* en *Paris*. Planten die in de schaduwtuin erg mooi te combineren zijn met varens en ook bij veel varenliefhebbers al bekend zijn. Dat was ook te zien aan het aantal planten dat verkocht werd en bij de leden een nieuw thuis kreeg.

Al met al een zeer geslaagde dag met twee heel verschillende kwekerijen...

LINKS Eén van de vele *Arisaema*-soorten bij Loos
BOVEN Een ruim en bijzonder sortiment in de verkoop

Eikvarens als epifyt

Tekst en foto's: Theo Ploegaert (theoop.lgrt@ziggo.nl)

Gelezen in VarenVaria nr. 1 (jaargang 28) over de eikvarens als epifyt op de Amsterdamse 'Oerwoudboom'. "Daar moet ik heen", was mijn eerste gedachte. Mijn dochter kent Amsterdam op d'r duimpje (werkt bij Krasnapolski) en liet mij vooraf op Google Streetview de boom zien: hoek Korte Prinsengracht en Brouwersgracht.

Zondag 17 mei 2015 met de trein, een vrijreiskaartje benuttend, naar Amsterdam Centraal en slechts 10 minuten lopen. Nu heeft de Brouwersgracht aan beide zijden van de gracht de naam Brouwersgracht. Wij gluurden in de dikste lindeboom, zelfs met een verrekijktje. Een echte Amsterdamse opmerking kwam dus ook: "Hé, ben je je kanariepietje kwijt?" Ik heb het maar zo gelaten. Op 3 bomen niets te zien, alleen wat mos. Toen naar de overkant; wéér alleen maar mos. Toen naar de boom tegenover huisnummers 103-111 van de Korte Prinsengracht nét tussen 2 (brieven)bussen in ... en ... ja hoor! Een woud aan *Polypodium vulgare* tussen de schors van de gladde iep. (nou ja, glad?). De blaadjes waren nog van vorig jaar, opgekruld en verdord. Nog géén jong uitgelopen blad te zien. Door het koude en droge voorjaar zeker. De blaadjes zijn veel kleiner dan van de eikvarens bij mij in de tuin. Als epifyt tóch een zwaarder leven. Over een maand ga ik weer eens kijken.

Het is nu 15 juli 2015, Zoals beloofd een aanvulling. De blaadjes zijn nu goed zichtbaar en flink gegroeid. Door de felle lucht zijn ze met mijn camera slecht te fotograferen, maar het zijn er veel!

Ik adviseer u zélf eens te gaan kijken naar de 'oerwoudboom' tegenover nr. 103-111. Voor nadere informatie kunt u altijd mailen. ...

LINKSBOVEN Gladde iep tegenover 103-111
RECHTSBOVEN Bemoste stam met verdroogde Eikvaren
LINKS Rijk begroeide stam

Een oase van groen en bladvormen

Remko Beuving in Nederwetten

Inleiding

Op een mooie zomerdag aan het eind van de middag reed ik samen met Bert Vonk richting Nederwetten in Noord-Brabant. Daar werden we heel gastvrij ontvangen door Remko Beuving, de bevoegde activiteitencoördinator van onze vereniging en lid sinds 2006.

Remko is op zijn zachtst gezegd fanatiek in het verzamelen van *Musa* (bananen), *Aristolochia*, *Schefflera* en varens. Bij de varens vooral *Adiantum*, *Blechnum* en verder alle varens die er niet als 'gewoon' uitzien. Hij begon zijn hobby al heel jong in een klein stukje tuin van zijn ouders. Zijn passie ging pas echt van start in mei 2003 toen hij lid werd van een discussieforum over winterharde exotische planten. In een stroomversnelling leerde hij veel nieuwe planten, mensen en tuinen kennen. Zijn voorkeur gaat uit naar zeldzame en exotische planten. Van boomvarens heeft hij veel kennis. Van zoveel mogelijk soorten wordt de winterhardheid uitgetest.

Om aan planten te komen bezoekt Remko heel wat plantenbeurzen en tuinen in binnen- en buitenland, waarbij zijn auto met ruime laadbak onmisbaar is. Ook van verre reizen naar o.a. India werden sporen en zaden meegenomen, waarvan *Pteris wallichiana* de eerste varen is geweest die succesvol tot volwassen varen uitgroeide. Uit China zijn de gember- en bananensoorten afkomstig. Aan de hand van de vele foto's doet hij zo nu en dan op de jaarvergadering enthousiast verhaal van zijn reizen.

Grote bladeren onttrekken pad en huis aan het oog

De tuin

Sinds 2011 woont Remko in zijn nieuwbouwhuis met een tuin van 10 x 8 meter. Als je de tuin inloopt valt meteen je oog op de vijver. Deze heeft Remko zelf gebouwd en het is een echte blikvanger. Door de glazen wand zie je de school visjes zwemmen die hij heeft laten bezorgen met de post vanuit Duitsland. Het zijn Regenboog elritsen en ze komen oorspronkelijk uit Noord-Amerika. Het vijverraam is 1.70m lang en 80 cm hoog gemaakt van kogelvrij glas afkomstig van een oude Fortis bank. In een hoek ligt een sinaasappelschil die fruitvliegjes aantrekt; voer voor jonge kikkertjes. De kikkers zijn net als wat salamanders in de vijver geboren. Een 2 meter grote dode boomvarenstam ligt horizontaal aan de achterkant van de vijver waarop epifyten, zoals *Araiostegia* en *Pyrrosia* groeien. Deze *Dicksonia*-stam komt nog uit de tuin van Benny van Broeck, bij boomvarenliefhebbers wel bekend. In de vijver groeit welig *Thelypteris palustris* met langs de randen enkele *Cyathea medularis* en *Dicksonia antarctica*, waarvan de laatste tot nu toe alle winters buiten heeft doorstaan.

Plant en blad

Op het terras staat beschut de droogteminnende Casave-achtige *Manihot grahamii*. In dezelfde border staan ook *Lomatia ferruginea*, *Lomatia silaifolia*, *Acacia melanoxylon* (met twee soorten blad), *Aristolochia sempervirens* en *Pyrrosia lingua*. Deze border ligt hoger (dus droog), op de zuidmuur en tegen het huis aan, wat de winters wat milder moet maken.

Omdat in het verleden de tuin vaak in de winter te kaal werd (gember en bananen sterven af, blad valt van de bomen) is een poging gedaan dit wat op te vangen met

wintergroene bomen en struiken zoals *Neolitsea sericea*, *Illicium henryi*, *Lithocarpus glabra*, *Quercus acuta*, *Quercus glauca*, *Osmanthus decorus* 'Angustifolius', *Viburnum cinnamomifolium*, *Viburnum henryi* en *Aucuba*.

Andere middelgrote boomsoorten hebben varenachtig blad zoals *Albizia coreana*, *Albizia chinensis*, *Robinia hispida* en *Pterocarya stenoptera* 'Fern Leaf'.

Aesculus wilsonii heeft handvormig blad, wat ook favoriet blijkt bij Remko, en terugkomt bij o.a. *Schefflera*, *Fatsia* en *Kalopanax*.

Er loopt een pad door de tuin waar tufstenen muurtjes de omliggende borders verhogen. Al deze stenen werden opgekocht in partijtjes. Er is nu moeilijk goedkoop nog aan te komen en elke kleine aankoop wordt in de achterbak van zijn auto geladen. Tussen de inmiddels bemoste stenen worden muurvarentjes zoals *Asplenium ceterach* en *Selaginella borealis* aangeplant. Met enige trots wijst hij de *Adiantum pedatum* aan die zichzelf heeft uitgezaaid.

In het achterste gedeelte van de tuin ligt nog wat grond braak dat nog ingericht moet worden. Maar liever had hij meer ruimte. Gelukkig wonen zijn ouders dichtbij en ook daar ligt een prachtige tuin met kas en veel zeldzame, exotische planten. Op de bovenverdieping van zijn eigen huis is een kamer geheel ingericht als zaakamer en een andere wordt gebruikt als bibliotheek voor eigen boeken maar ook voor de boeken van de Varenvereniging. Vanuit het raam kijk je uit op een groene oase, heel bijzonder die tuin van Remko!...

Met recht Remko's trots: de glazen wand in zijn vijver

Indien onbestelbaar retour: Opslag 7,5066 PM, MOERGESTEL

Activiteitenagenda 2016

Zaterdag 2 april

Voorjaarsledenvergadering + lezing + ruilbeurs in de Botanische Tuinen Utrecht.

Zondag 12 juni

Open Tuindag van en voor leden van de Nederlandse Varenvereniging.

Zaterdag 16 juli

Bezoek aan varenkwekerij Wouter van Driel in Eelde en tuinbezoek bij Harald Dannapfel in Oldenburg (Duitsland).

Augustus

Tuinbezoek bij 2 leden. Meer informatie volgt via de nieuwsbrief.

Zondag 25 september

Fietsexcursie langs de grachten in Haarlem in combinatie met determineersessie.

Zaterdag 15 oktober

Najaarsledenvergadering + ruilbeurs, locatie is niet bekend.

Kijk ook op www.varenvereniging.nl voor de agenda-updates en een overzicht van plantenmarkten waar we als vereniging met een stand staan.

